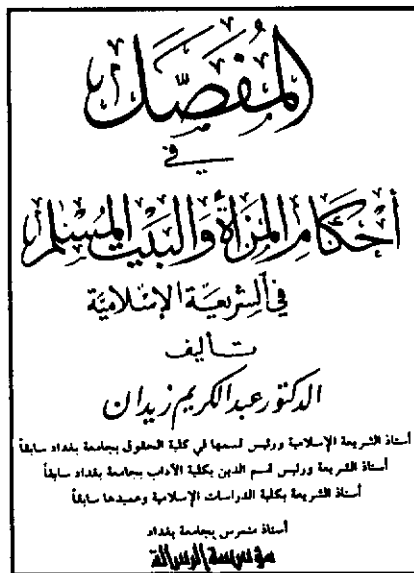

سیری در

«المفصل فی احکام المرأة والبيت المسلم»

مهدی مهریزی

المفصل فی احکام المرأة والبيت المسلم فی الشريعة
الاسلامية. الدكتور عبدالکریم زیدان. (چاپ دوم:
مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزيع، بیروت،
۱۳۱۵ق- ۱۹۹۵م) ۱۱ ج.

این دوره نسبتاً چشمگیر است؛ از این جمله است:

کتاب النکاح، کتاب النساء و کتاب الولدان اثر احمد بن محمد بن حسین بن حسن بن دوتل قمی (م ۱۵۳ق) ^۱ النساء المعرفات فی قریش نوشته ابومنذر هشام بن محمد کلبی (م ۲۰۵ق). ^۲

۱. رجال النجاشی، ص ۶۵-۶۶. مكتبة الداوری. الذریعة. ج ۲۴، ص ۱۳۲.

۲. الذریعة، ج ۲۴، ص ۱۳۲.

سابقه تالیف و تدوین پیرامون مسائل زنان، در حوزه فرهنگ اسلامی، بسی دیرینه است و به قرنهای سوم و چهارم باز می گردد. مجموع این تلاشهای علمی را می توان به دو دوره کاملاً متفاوت تقسیم نمود.

دوره اول: این دوره از قرنهای سوم و چهارم آغاز شده و تا حدود قرن سیزدهم ادامه دارد. نوشته های مستقل و ضمنی در

برخی از باورهای مذهبی و سنتی درباره زن پرداختند و عالمان دینی به مقابله و تبیین دیدگاههای دینی همت گماشتند. این دوره از قرن سیزدهم قمری همزمان با ارتباط مسلمانان با دنیای غرب آغاز می‌گردد. به تعبیر دیگر همزمان با جنبشهای اجتماعی-سیاسی زنان در دهه اول قرن بیستم در آمریکای شمالی، اروپا، آسیا و خاورمیانه.

قاسم امین در ۱۸۹۹م کتاب *تحریر المرأة* را نوشت و برخی از مسائل دینی را در مورد زنان مورد نقد قرار داد. کتاب دیگر او *المرأة الجديدة* نیز در ۱۹۰۱ همان مسیر را دنبال کرد.

گفته شده که اعتصام الملک کتاب *تحریر المرأة* را با عنوان *تربیت نسوان* در سال ۱۹۰۰م به فارسی برگرداند.^{۱۱}

در ایران این گفتگوها از انقلاب مشروطه به این سو، جدی شده است. گرچه قبل از آن از سوی برخی زنان چون بی بی خانم استرآبادی نویسنده *معایب الرجال* در *ردّ تأدیب النسوان* (۱۳۱۲ق- ۱۸۹۴م) و دختر ناصرالدین شاه تاج السلطنه نویسنده *حاطرات تاج السلطنة* مسائل جدید تا حدودی مطرح می‌شد.

عمده نوشته‌های دینی در ایران و کشورهای عرب مسلمان از این تاریخ به بعد می‌شود. در مثل از این نوشته‌ها در ایران می‌توان نام برد.

رسالة فی وجوب النقاب و حرمة الشراب نوشته میرزا محمد صادق فخرالاسلام (۱۳۲۹ق- ۱۹۱۱م)؛ *انتباه نامه اسلامی* اثر میرزا رضای شریعتمدار دامغانی (۱۳۳۶ق- ۱۹۱۸م)؛ *حکمة الحجاب و ادلة النقاب* اثر اسدالله موسوی خوانساری (۱۳۳۴ق- ۱۹۳۱م)؛ *برهان المسلمین* نوشته محمدعلی کاشانی الاصل (۱۳۴۶ق)؛ *کشف الغرور یا مفاسد سفور* اثر ذبیح الله محلاتی (۱۳۵۲ق- ۱۹۳۲م) و از نوشته‌های دیگر کشورها می‌توان از این کتب نام برد:

المرأة فی الاسلام و الحجاب و السفور نوشته محمد حمیدی افندی (۱۳۲۹ق- ۱۹۱۱م)؛ *حقوق المرأة المسلمة*، اثر شیخ نذین الملاح (۱۳۴۶ق- ۱۹۲۸م)؛ *المرأة فی نظر الاسلام*، نوشته عبدالقادر شبیر الکرمانی (۱۳۴۷ق- ۱۹۲۸م).^{۱۲}

۳. فهرست لابن الندیم، ص ۱۱۴.

۴. الذریعة، ج ۲۴، ص ۱۳۲.

۵. همان.

۶. وفيات الاعیان، ابن خلکان، ج ۶، ص ۷۸.

۷. الذریعة، ج ۲۴، ص ۱۳۲.

۸. همان.

۹. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه، ج ۱۲، ص ۲۷۹۸، ش ۳۸۱۹.

۱۰. کشف الظنون، ج ۲، ص ۱۹۵۰.

۱۱. مجله نیمه دیگر، ش ۱۷، زمستان ۱۳۷۱، ص ۹ به نقل از: از صبا تا نیما، ص ۱۱۳.

۱۲. مجله نیمه دیگر، ش ۱۴، بهار ۱۳۷۰، ص ۱۰۸.

امهات النبی، کتاب *مناقضات الشعراء و اخبار النساء*، کتاب *مناکح فرزدق*، کتاب *المکر*، کتاب *من تزوج من نساء الخلفاء* و چند کتاب دیگر نوشته ابوالحسن علی المدائنی (۱۳۵-۲۲۵ق).^۳ *الطبقات الکبری* نوشته ابن سعد (۱۶۸-۲۳۰ق) که جلد هشتم آن به زنان اختصاص دارد. کتاب *النساء و الولاء* نوشته محمد بن مسعود عیاشی سمرقندی (ق ۳).^۴ کتاب *احکام النساء* اثر امام احمد بن حنبل (م ۲۴۱ق) که در سال ۱۹۸۶م توسط دارالکتب العلمیة در بیروت به چاپ رسیده است. کتاب *النساء* نوشته احمد بن محمد برقی (م ۲۷۴ق).^۵ *هیون الاخبار* نوشته ابن قتیبہ (م ۲۷۶ق) که جلد چهارم آن به مباحث زنان اختصاص دارد. *النساء و ما جاء فیهن من الخبر*، نوشته ابن المنجم (۲۴۱-۳۰۰ق).^۶ *سنن النسائی* نوشته احمد بن شعیب النسائی (م ۳۰۳ق). بخشی از جلد هفتم این کتاب با عنوان *عشرة النساء* به مسائل زنان اختصاص دارد.

النساء و الولدان نوشته علی بن الحسین قمی (م ۳۲۹ق) پدر شیخ صدوق.^۷ کتاب *النساء* اثر جعفر بن محمد قولویه (م ۳۶۷ق).^۸

آداب النساء و الفرق بین احکامهن برگرفته از خصال شیخ صدوق (م ۳۸۱ق).^۹ *احکام النساء و رساله فی المهر* نوشته شیخ مفید (م ۴۱۳ق) که کنگره جهانی شیخ مفید آنها منتشر کرده است.

اسد الغایة اثر ابن اثیر جوزی (م ۶۳۰ق) که بخشی از جلد پنجم آن به زنان اختصاص دارد. *نساء الخلفاء من الحرائر و الاماء* نوشته علی بن انجب بغدادی (م ۶۷۴ق).^{۱۰} *اخبار النساء* اثر ابن قیم (۶۹۱-۷۵۱ق) که در ۱۹۹۰ در لبنان منتشر شده است.

الاصابة فی تمييز الصحابة نوشته ابن حجر عسقلانی (۷۷۳-۸۵۲ق) که جزء هشتم آن مربوط به زنان است. *اخبار النساء* اثر ابن المبرد الحنبلی (۸۴۰-۹۰۹ق) این کتاب در ۱۹۹۲ از سوی دارالمعارف حمص نشر یافته است.

و نوشته‌های عیدیه دیگر.

اینها غیر از مباحثی است که در کتب حدیث و فقه با عنوان *کتاب النکاح* مطرح می‌شده و قدمتی دیرینه دارد. زیرا مباحث *نکاح* مشترک میان زن و مرد است، ولی آثار یادشده مختص مسائل زنان است.

پژوهشهای این دوره طولانی به چهار قلمرو اختصاص داشت. گردآوری و نقل احادیث، تاریخ و نقل حوادث پیرامون زنان، احکام فقهی ویژه زنان، کشکول و جنگ مانند: هیون الاخبار که نوشته‌ای متنوع شامل نقل حدیث، تاریخ، طنز و ... است. این نوشته‌ها در دو خصیصه مشترکند.

۱- غالباً از هر گونه تجزیه و تحلیل خالی هستند.
۲- غالباً با نگرش رایج در باب زن (که موجودی ناتوان و ضعیف، فتنه‌گر و ...) نگاشته شده‌اند.
دوره دوم: این مرحله با نقد و رد آغاز شد؛ یعنی کسانی به نقد

از یحیی اسدی. تهران: دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران. گروه کتابداری، سال تحصیلی ۱۳۵۱-۱۳۵۲، ۱۸۷ ص.

۳- فهرست منابع مربوط به زن در زبان فارسی. محمد حسن تقوی با همکاری ژاکلین رودلف طویی. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۵۸. ۹۶ ص.

۴- کتابنامه زن. گردآوری و تنظیم: زهرا چهره خند و صدیقه سلطانی فر. با همکاری جامعه زنان انقلاب اسلامی ایران. تهران: با همکاری مؤسسه مطبوعاتی افتخاریان، ۱۳۵۹. ۱۲۰ ص.

۵- فهرست موضوعی کتب و مقالات درباره زن. اداره کل انتشارات و تبلیغات (واحد خواهران) تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ج ۱، ۱۳۶۳، ۱۷۶ ص. ج ۲، ۱۳۶۶، ۱۱۰ ص.

۶- مقاله نامه زن. مریم رعیت علی آبادی. شهرزاد طاهری لطفی. نوشین عمرانی. تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۶۸. ۲۴۸ ص.

۷- پژوهشنامه زن و خانواده. کمیسیون ملی یونسکو در ایران، اداره علوم اجتماعی. تهران: انتشارات کمیسیون ملی یونسکو در ایران ۱۳۷۱. ۱۵۲ ص.

۸- مصادر النظام الاسلامی المرأة والاسرة فی الاسلام. عبدالجبار الرفاعی. کویت: منشورات مرکز المخطوطات والتراث والوثائق ۱۴۱۴ ق- ۱۹۹۳ م. ۵۶۴ ص. عربی.

۹- فهرست مشترک کتابها، مقالات و پایان نامه های زنان و آموزش به زبان فارسی. دفتر صندوق کودکان سازمان ملل متحد (یونیسف) تهران: ۱۳۷۳، ۱۲۷ ص.

۱۰- کتابشناسی تحلیلی نقش زنان روستایی در توسعه. صندوق کودکان سازمان ملل متحد (یونیسف) و دفتر توسعه فعالیت های زنان روستایی وزارت کشاورزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۳. ۱۱۳ ص.^{۱۸}

۱۱- کتابنامه زن. فهرست کتابهای تالیف و ترجمه شده توسط بانوان (۱۳۷۴-۱۳۵۸). معاونت پژوهشی دانشگاه الزهراء «س». تهران: دانشگاه الزهراء «س» ۱۳۷۴. ۳۴۲ ص.

و آثار شخصیهایی چون رشیدرضا (۱۲۸۴-۱۳۵۴ ق) از قبیل «حقوق النساء» و «نداء الجنس اللطیف» و سید قطب و عباس محمود عقاد و ...

در این دوره ها علاوه بر کتب، مجلات بسیاری نیز ویژه مسائل زنان منتشر شده است. قبل از جنگ جهانی اول در مصر پانزده مجله زنان به چاپ می رسید.^{۱۳}

در ایران قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران بیش از بیست مجله ویژه زنان منتشر می شد. از قبیل:

دانش، شکوفه، زبان زنان، نامه زنان، نامه بانوان، عالم نسوان، جهان زنان، جهان نسوان وطن خواه، مجله نسوان، مجله سعادت نسوان شرق، دختران ایران^{۱۴}، ندای زنان،^{۱۵} آزاد زنان، اطلاعات بانوان، بانو، بانوان خراسان، پیک سعادت نسوان، جمعیت نسوان وطن خواه ایران، جهان زنان، حقوق زنان، زنان امروز، زنان ایران، عالم زنان، قیام زن، نامه بانوان، هفده دی و ...^{۱۶}

پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز این مجلات در ایران منتشر می شود:

زن روز، زنان، پیام زن، ندا، راه زینب، پیام هاجر، فرزانه، گزیده، ریحانه و ...^{۱۷}

نوشته های این دوره غالباً با تجزیه و تحلیل همراه است و به نقد و بررسی می پردازد. محور اصلی این نوشته ها، حقوق زن (حقوق خانواده، حقوق سیاسی، حقوق اجتماعی و ...) آزادی زن، اشتغال، حجاب و ... است. در واقع محور این نوشته ها مسایلی است که امروزه جهان با آن درگیر است.

با گذشت زمان، پژوهشها و گفتگوها در این مقوله گسترده تر و عمیق تر شد و به خلق و ابداع آثار فراوان و گاه ماندگار و ارزشمند منجر گشت.

۴

شاهد گسترش این پژوهشها و نوشته ها، کتابشناسی ها و کتابنامه هایی است که تاکنون منتشر شده است:

۱- کتابنامه آثار زنان ایران. تهران: سازمان زنان ایران، ۱۳۴۹، ۸۹ ص.

۲- کتابشناسی آثار زنان در پنجاه سال اخیر از (۱۳۴۹-۱۳۰۰) پایان نامه فوق لیسانس کتابداری. تهیه و تنظیم

۱۳. همان، ش ۱۷، زمستان ۱۳۷۱، ص ۸.

۱۴. مجله کلک، ش ۵۵-۵۶، ص ۴۵-۴۶، مقاله زن در جامعه قاجار.

۱۵. مطبوعات ایران، حسین ابوترابیان، ص ۱۵۴.

۱۶. شناسنامه مطبوعات ایران، مسعود برزین.

۱۷. جهت آگاهی بیشتر رجوع شود به: مجله ندا، ش ۱۰، ص ۳۵-۴۱.

مطبوعات بانوان در ایران، نوشته دکتر مرتضی سلطان.

۱۸. مجله گفتگو، ش ۹، ص ۱۳۳-۱۳۵.

همچنین کتابشناسی‌هایی که به صورت مقاله یا جزوه منتشر شده کم نیست. مانند:

۱- چهل کتاب پیرامون حجاب. مجله نور علم، ش ۲۰، سال ۱۳۶۶، ص ۱۱۶-۱۲۲.

۲- کتابشناسی حجاب. سید محسن سعیدزاده. مجله پیام زن، ش ۹ و ۸، سال ۱۳۷۱، ص ۵۹-۶۴ و ص ۶۰-۶۳.

۳- کتابنامه حجاب، پژوهشکده باقرالعلوم، شماره سری ۱۲۸.

۴- کتابنامه حجاب و لباس. سازمان تبلیغات. نمایشگاه تشخیص و منزلت زن، ۱۳۷۰، ص ۴۰.

۵- مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های زنان. دفتر ترویج و مشارکت مردی و وزارت جهادسازندگی.

در این مجموعه‌ها بیش از ده هزار کتاب، مقاله، پایان‌نامه و طرح پژوهش در حوزه مسائل زنان به فارسی و عربی معرفی شده است.

آثار منتشره به زبانهای دیگر و حتی زبان عربی بیش از اینهاست. یک شاهد گویا بر این ادعا، خبر برگزاری نمایشگاه کتاب بانوان عرب در قاهره با ۱۵۰۰ عنوان کتاب است. این نمایشگاه از شانزدهم تا بیستم نوامبر یعنی ۲۵ تا ۲۹ آبان ماه ۱۳۶۴ برگزار شد. در این نمایشگاه تنها ۲۴ انتشارات و دانشگاه شرکت داشتند.^{۱۹}

۳۳

همانگونه که اشاره شد این روند به تولد آثاری ارجمند و ماندگار منتهی شد. یکی از آن آثار، مجموعه‌ای گسترده و بزرگ است که در این مقاله به معرفی و نقد آن نظر داریم. *المفصل فی احکام المرأة والیت المسلم* نخست در سال ۱۴۱۳ ق- ۱۹۹۳ م به چاپ رسید و در سال ۱۳۷۳ به دریافت جایزه جهانی کتاب سال جمهوری اسلامی ایران نائل آمد.

نویسنده کتاب از اساتید سابق دانشگاه بغداد است و در دانشکده‌های حقوق، ادبیات و دراسات اسلامی تدریس کرده است. وی دارای تالیفهای فراوان است که از جمله می‌توان این کتب را نام برد:

الوجیز فی اصول الفقه، احکام اللمین والمستمین، المدخل لدراسة الشریمة، نظام القضاء فی الاسلام، مجموعه بحوث فقهیه و ...

این کتاب در موضوع خود بی نظیر است، زیرا اغلب احکام و مسائل راجع به زن و خانواده را در فقه اسلامی به صورتی گسترده گردآورده است.

مباحث این مجموعه به نُه کتاب تقسیم شده است.

کتاب اول به عبادات اختصاص دارد و در ضمن چهار باب به مباحث نماز، زکات، روزه و حج پرداخته است.

کتاب دوم به نذر و قسم مربوط است که آنها را در ضمن دو

باب مطرح کرده است.

کتاب سوم به مباحث ذبیح اختصاص یافته است.

کتاب چهارم با عنوان حظر و اباحه شامل این ابواب است: صید و تذکیه، اطعمه و اشربه، درمان و دارو، نگاه و لمس و سخن گفتن مردان و زنان، لباس و زینت، تبرج، خانه، لهُو و لعب و دفاع از جان، آبرو و مال.

پنجمین کتاب عنوان حقوق و واجبات را داراست. در باب اول حقوق و واجبات، در باب دوم حقوق به طور عام و خاص و در باب سوم واجبات زن مطرح گردیده است.

عنوان کتاب ششم، جرائم و عقوبت، انواع جرائم، جریمه تعدی بر جان، جریمه تعدی بر اعضا و تعزیر را در خود جای داده است.

کتاب هفتم به مسائل خانواده اختصاص دارد و موضوعات ازدواج، طُرُق ازدواج، عده، احکام کودکان و خویشاوندان را دربر دارد.

کتاب هشتم به تصرفات مالی اختصاص داده شده است.

کتاب نهم با عنوان بیماران و مردگان از مباحث مربوط به مریض و احکام مرگ بحث کرده است.

خاتمه کتاب به بحثی پیرامون زنان پیامبر، فرزندان پیامبر، اهل بیت پیامبر و رفتار پیامبر در منزل اختصاص یافته است.

نویسنده هدف از نگارش را در مقدمه چنین بیان داشته است: «انگیزه نگارش این کتاب در درجه نخست آشنا ساختن زن مسلمان با احکام دینی اش بوده تا طبق آن عمل نموده و دیگران را بدان دعوت کند.

انگیزه دیگر آشنا ساختن مسلمین است با احکام خانواده از نگاه اسلام و چگونگی شکل گیری خانواده بر پایه اسلام» (ج ۱، ص ۷). مطالب مربوط به معرفی و نقد این اثر را در دو قسمت عرضه می‌کنیم:

۱- گذشته از این ویژگی بارز و آشکار، که مولف مباحث مربوط به زن را در یک مجموعه گردآورده و سفره فراخ و گسترده را در برابر پژوهشگران گشوده است و گذشته از تنوع بسیار و روانی شیوایی قلم، به برخی از ویژگیهای دیگر آن اشاره می‌شود:

۱- در آغاز هر مبحث با عنوان «تمهید» و «منهج البحث»

۱۹. روزنامه همشهری، سال چهارم، ش ۸۶۹، (۷دی ۱۳۷۴) ص ۱۰.

موضوع بحث تبیین شده و تقسیم‌بندی مباحث ذکر شده است. این رویه نمای روشنی از موضوع و بحث را در اختیار مراجعه‌کننده می‌گذارد.

البته از این نکته هم نباید گذشت که گاه تقسیم‌بندیها به افراط‌گرایی و از خاصیت و اثر افتاده است.

۲- توجه به آرای مذاهب اسلامی از امتیازات دیگر کتاب است و مؤلف آرای مذاهب مشهور از قبیل: مالکی، حنفی، حنبلی، شافعی، زیدی، اباضی، ظاهری و شیعه را آورده است. البته به آرای همه مذاهب در همه مسائل پرداخته و متعرض استدلال تمامی آرای فقهی نشده است.

به تعبیر دیگر، مقارن‌گونه بودن در ماندگاری این اثر سهمی وافر دارد.

۳- توجه به آیات قرآنی و دیدگاه مفسران از نقاط روشن این اثر است. مؤلف در جای جای کتاب به آیات قرآنی تمسک جسته و دیدگاه مفسران را یادآور شده است.

۴- غالباً پس از ذکر آرای مذاهب و استدلالهای فقهی، رأی را ترجیح داده است.

۵- طرح باره‌ای از مسایل جدید فقهی، یا پردازش نو نسبت به آنها از مزایای دیگر این مجموعه است. برای نمونه از این مباحث می‌توان یاد کرد:

سقط جنین (ج ۳، ص ۱۱۹ و ص ۱۳۲)، مسأله نگاه و لمس (ج ۳، ص ۱۴۱-۲۷۵)، لباس و زینت (ج ۳، ص ۲۹۵-۴۱۰)، زینت زنان در دوران حاضر (ج ۳، ص ۳۹۳-۴۱۰)، تبرج و اختلاط (ج ۳، ص ۴۱۱-۴۳۲)، حقوق زن (ج ۴، ص ۱۸۷-۳۳۶)، جهاد زن (ج ۴، ص ۳۷۹-۴۰۲)، حقوق زوجین (ج ۷، ص ۴۷-۳۲۲)، تعلقیح مصنوعی (ج ۹، ص ۳۸۵-۳۹۲)، احکام الاولاد (ج ۹ و ۱۰).

۶- مصنف برخی دیدگاههای جدید ارائه کرده که به چند مورد اشاره می‌شود:

الف- زن می‌توان برای مردان اهل خانه اش امامت جماعت کند (ج ۱، ص ۳۵۲).

ب- زینت متعارف را در وجه و کفین برای زنان جایز می‌داند، و افراط در آرایش را منع می‌کند (ج ۳، ص ۱۹۵).

ج- نگاه زن به مرد اجنبی در غیر عورت و بدون شهوت جایز است (ج ۳، ص ۲۳۰).

دو- با تمام نقاط مثبتی که این اثر گرانسنگ دارد، اما موارد ضعفی نیز در آن مشهود است. در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱- مباحث این مجموعه بسیار گسترده‌تر از عنوان کتاب است. مصنف عنوان را «المرأة و البیت المسلم» قرار داده است. اگر غرض ذکر مباحث ویژه زنان بود، بسیاری از مباحث

بین زن و مرد مشترک است و مناسب نبود در این مجموعه گردآورده شود و اگر عنوان «البیت المسلم» بدان جهت افزوده شده که این دسته مسایل را شامل شود، پس چرا عنوان مباحث جلد هفتم «البیت المسلم» است؟ اگر غرض نویسنده گردآوری مباحث احوال شخصیه بود، باز هم برخی مسائل بی ارتباط است. در اینجا به بخشی از این گونه مسایل اشاره می‌کنیم:

انواع نجاسات (ج ۱، ص ۱۹-۳۵)، تطهیر-طهارت (ج ۱، ص ۴۶-۷۰)، روزه و اعتکاف (ج ۲، ص ۷-۱۴۳)، حج (ج ۲، ص ۱۴۷-۳۹۰ جز چند مسأله)، یمین (ج ۲، ص ۳۹۹-۴۳۶)، کتاب الاضاحی (ج ۲، ص ۴۴۳-۴۶۰)، صید و تذکبه (ج ۳، ص ۷-۴۰)، اطعمه و اشربه (ج ۳، ص ۴۱-۹۰)، ادویه و معالجات (ج ۳، ص ۹۱-۱۴۰)، عیید و اماء (ج ۳، ص ۱۶۵-۱۷۵)، جیران (ج ۴، ص ۴۱-۵۱)، لعب (ج ۴، ص ۵۳-۱۱۴)، الدفاع عن النفس و المال (ج ۴، ص ۱۱۵-۱۴۲)، حقوق و واجبات (ج ۴، ص ۱۴۳-۱۸۶)، واجبات المرأة (ج ۴، ص ۳۳۷-۳۵۱)، امر به معروف و نهی از منکر (ج ۴، ص ۳۵۲-۳۷۰)، جرائم (ج ۵)، زواج غیر المسلمین (ج ۷، ص ۳۳-۴۴).

اگر نویسنده سختکوش، تنها به مباحث ویژه زن می‌پرداخت و سه غرض را دنبال می‌کرد، این تقیصه مرتفع بود:

الف. گردآوری مطالب پراکنده پیرامون حقوق زن.
ب. تحقیق و پژوهش جدید در مباحث حقوق زن.
ج. تبیین دیدگاههای فقه اسلامی به گونه‌ای که پرسشهای موجود قابل جواب باشد.

۲- یکی دیگر از نقاط ضعف این مجموعه این است که نقل قول در آن بیشتر است تا استدلال و تحلیل. علاوه بر آن آرای همه مذاهب به نحو یکسان نقل نشده است؛ مثلاً رأی شیعه را در مواردی اندک نقل کرده است. بجز این، متعرض استدلال فقهی همه آرا نیز نشده است. در مثل اگر رأی را از شیعه نقل کرده، این نقل شامل استدلال فقهی عالمان شیعه نیست. در چنین مجموعه‌ای ماندگار مناسب بود نویسنده تعدادی از مذاهب یا فقیهان را مشخص کرده و آرای آنها را یکسان نقل کند، سپس به بیان استدلال همه آنها پردازد و در آخر با تجزیه و تحلیل ادله، خودرایی را برگزیند.

۳- در بیان دیدگاههای شیعی، نوعی قصور به چشم می‌خورد. با اینکه فقه شیعه بسیار غنی است و کتب فقهی بسیاری را عالمان شیعی پدید آورده‌اند و نویسنده در یکی از

تقویت گردد (ج ۱، ص ۴۲۶).

ب. در تحلیل حرمت استفاده از پودر و سایر وسایل آرایش صورت به تدلیس و اسراف تمسک بسته است (ج ۳، ص ۳۶۴)، گفته است این آرایش سبب می شود که هنگام خواستگاری مرد مغبون واقع شود با اینکه دلیل انحصار از مدعاست و اگر اسراف است چرا استفاده آن برای شوهر مجاز است!

۵- برخی از دیدگاههای مصنف، ضعیف و بدون دلیل و قابل نقد است. در اینجا به چند مورد اشاره می کنیم:

الف. می گوید اصل «قرار المرأة فی البیت» است (ج ۴، ص ۳۱) و این را از آیه «و قرن فی بیوتکن»^{۲۰} استفاده کرده است. با اینکه امر به ماندن در منزل در برابر تبرج است بدان معنا که خداوند می فرماید در خانه باشید و خودآرایی نکنید، جلغ نباشید. اما آیه دستور به خانه نشینی نداده است. باید میان اینکه مهمترین کار زن بچه داری است و اینکه اصل در خانه ماندن است فرق گذاشت. زن مسلمان وظایف متعدد فردی و اجتماعی برعهده دارد که مهمترین آن رسیدگی به فرزندان است. و این مطلب غیر از آنست که گفته شود اصل اولی خانه نشینی زن است، بدان معنا که بیرون رفتن در شرایط ضروری و خاص مجاز است.

ب. نویسنده معتقد است زن نمی توان عضو مجالس قانونگذاری شود (ج ۴، ص ۳۳۳)، زیرا اگر برای ارتزاق است شوهر یا پدر متکفل رزق او است و یا بعنوان یک وظیفه اجتماعی است که کارهای خانه بر آن تقدم دارد؛ و علاوه بر آن سبب اختلاط با مردان می شود. همانگونه که روشن است این استدلالها جز استحسانهای واهی و سست چیزی نیست.

ج. نویسنده با طلاق قضایی مخالف است و می گوید باید ایمان را در جامعه تقویت کرد (ج ۷، ص ۳۵۷).

با اینکه چنین توصیه ای شاید در جامعه آرمانی قابل تحقق باشد، اما در جوامعی که هوسرانیها و خودخواهیهای مردان بی حد و مرز است خیر!!

د. جشن تولد را بدعت می داند (ج ۹، ص ۳۱۰-۳۱۱).

ه. با بلند گذاردن ناخن زنان مخالف است (ج ۱، ص ۵۶) و دلیلی بر آن اقامه نکرده است. با اینکه امام صادق (ع) روایتی را از پیامبر نقل می کند که بهتر است زنان مقداری ناخن را بلند گذارند و این برای آنان زیباتر است.^{۲۱}

۶- در موضوع زن، مباحثی است که در گذشته با شبهه و

۲۰. سوره احزاب، آیه ۳۲.

۲۱. وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۴۳۵، ب ۸۱، ح ۱.

مراکز بزرگ علمی شیعه یعنی عراق می زیسته است. برای نمونه این قصور را در چهار جهت نشان می دهیم.

الف. آرای شیعه بسیار کم مطرح شده، بویژه در مواردی که شیعیان رأی مخالف دارند و نزد آنان از شهرت برخوردار است؛ مانند: روزه روز عاشورا (ج ۲، ص ۱۲۶)، روزه روز نوروز (ج ۲، ص ۱۴۰) و...

ب. برخی آرای فقهی شیعه نادرست نقل شده است؛ مانند: نگاه مرد به زن اجنبی (ج ۳، ص ۲۰۲)، نگاه به عکس زن نامحرم (ج ۳، ص ۲۲۶)، متعه دختران بالغ و رشید (ج ۳، ص ۱۷۶).

ج. نویسنده به تعدادی اندک از کتب رجوع کرده یا ارجاع داده است:

النهایه، شیخ طوسی؛ شرایع الاسلام و مختصر النافع، علامه حلی؛
الروضة البهیة، شهید ثانی؛ الفصول الشرعیة، محمدجواد مغنیه.

با اینکه کتب ارزشمندی چون جواهر الکلام در دسترس بود.

د. برخی از نقدها که بر شیعه وارد کرده، بسیار ضعیف است، مانند:

۱- در ج ۱، ص ۱۵۵ نسبت به حرمت خواندن سوره عزائم (الم سجده، حم سجده، نجم و علق) گفته است: «لم یبینوا دلیل استثناء السور» آیا مراد دلیل عقلی است که در امور تعبیدی جایی برای استدلال عقلی نیست و یا مراد دلیل تعبیدی است که شیعیان به روایات اهل بیت استدلال بسته اند. در این باره رجوع شود به:

جواهر الکلام، ج ۳، ص ۴۴-۴۵. مستمسک العروة الوثقی، ج ۳، ص ۵۰-۵۲.

۲- در بحث متعه جوابهایی مغرضانه و سست از قول شیعه داده است: می گوید متعه سبب می شود زن وسیله شهوترانی مرد قرار گیرد (ج ۶، ص ۱۷۹-۱۸۱)، با اینکه نویسنده در توجیه تعدد زوجات (ج ۶، ص ۲۹۰) و نشوز (ج ۶، ص ۱۶۳-۱۶۴) و نیز در بحث تداوی که می گوید چاق شدن مرد کراهت دارد، اما زن می تواند خود را چاق کند زیرا شوهرش دوست می دارد (ج ۳، ص ۱۰۰-۱۰۱)، در این ورطه غرق شده است.

۳- گاه به استدلالها و تحلیلهای ضعیف برمی خوریم که در شأن نویسنده و این اثر نیست؛ مانند:

الف. در بیان فلسفه اینکه زکات بر زیور زنان واجب نیست، گفته است: تا زنان بیشتر استفاده کنند و روابط زن و شوهر

در پاره ای از این موضوعات تک نگاریهای ارزنده ای تدوین شده است که سزاوار بود مولف بدانها نظر می داشت؛ زیرا این کتب و مجلات در فضای بحثهای امروزی تحریر شده است.^{۲۴}

۹- مناسب بود در ابتدای این مجموعه دو گونه مباحث مقدماتی صورت می پذیرفت. یکی ارائه تصویر کلی از شخصیت زن در جهان بینی اسلامی، که در پرتو آن شبهاتی که تصویر واژگونه از زن ارائه می دهد به نقد درآید. ضرورت این بحث از آن روست که فقیهان ناخودآگاه متأثر از این ذهنیتهای بوده و در بحثهای فقهی و حقوقی آن را دخالت می دهند. برای نمونه شافعی می گوید بهتر است نماز میت بر زن را مرد بخواند، زیرا او به خداوند نزدیکتر است و دعایش زودتر به اجابت می رسد^{۲۵} و ...

دیگری مباحث مربوط به روش پژوهش در مباحث زنان است ضرورت طرح این قبیل مسایل آن است که اینها مفتاح و کلید تحقیق و مطالعه در روایات و آیات مربوط به موضوع است.

۱۰- چنین مجموعه ای نیاز به فهرستهای فنی متعدد داشت؛ از قبیل: فهرست آیات، احادیث، اعلام بویژه نمایه موضوعات.

فهرست موضوعات آن گونه که استاد وهبه زحیلی در کتاب «الفقه الاسلامی وادلة» ارائه کرده راهگشای محققان و پژوهشگران است. ضرورت این فهرست از آن جهت است که از یکسو فهرست مباحث به صورت الفبایی ارائه شده و مراجعه کننده می تواند از آن بهره گیرد و از جهت دیگر آنجا که یک مسأله در چند جا مورد بحث قرار گرفته، دسترسی بدان آسان می شود.

پیشنهاد

در پایان پیشنهاد می شود این مجموعه تلخیص گردد و در حوزه های علمی بانوان متن درسی قرار گیرد. همچنین می تواند محور درسهای خارج برای بانوان باشد.

سؤالی مواجهه نبوده، ولی امروزه با پرسشهای جدی روبروست، یا اینکه در گذشته مطرح نبوده ولی در جوامع امروزه مورد ابتلاست. پرداختن بدانها و حل صحیح آن در تبیین دیدگاه اسلام نقش بسزا دارد.

مصنف از اینگونه مسایل به سادگی گذشته یا اصلاً متعرض آنها نشده است. با اینکه در مواردی چند، به ذکر حکمت احکام و مسایل جنبی آن می پردازد؛ مانند بحث پیرامون حل مشکل ازدواج جوانان (ج ۶، ص ۳۵-۳۶)، در اینجا برخی از مسایل یاد شده را می آوریم:

روژه مستحبی زن بدون اجازه شوهر (ج ۲، ص ۱۳۱)، مسافرت زن به تنهایی (ج ۲، ص ۱۷۶)، شرط ذکورت در رئیس دولت (ج ۴، ص ۳۱۴-۳۱۵)، دیه زنان (ج ۵، ص ۳۵۷)، کتک زدن زنان (ج ۷، ص ۳۷۰).

برخی از مسائلی که اصلاً بدانها نپرداخته از این قرار است: مخارج تحصیل زن و امور پزشکی در ضمن بحث نفقه (ج ۷)، مسأله سرپرستی خانواده (ج ۷)، مسأله خروج زن از خانه در فرض مسافرت شوهر یا نبود مرد در منزل (ج ۷)، نشوز مردان (ج ۷)، مسأله اشتغال زنان، ورزش بانوان و ...

۷- یکی از ضعفهای چنین مجموعه فقهی آن است که، ارزیابیهای رجالی نسبت به احادیث و روایات در آن وجود ندارد. در این کتاب مفصل تنها دو مورد به اختصار به بحث سند پرداخته است (ج ۵، ص ۱۳۰ و ج ۷، ص ۳۷۲).

با توجه به اینکه احادیث جعلی در مجموعه های روایی کم نیست و به هر روایت و نقلی نمی توان استناد جست، تا آنجا که عالمان اهل سنت پیش از ده کتاب در موضوع احادیث وضعی نگاشته اند از اینرو بجاست که نقد و بررسی نسبت به اسناد احادیث صورت یابد.

۸- یکی دیگر از ضعفهای این اثر عدم توجه به کتب و مجلات فقهی است که در این سده های اخیر عرضه شده و بسیاری از مباحث زنان در ضمن آنها نقادی شده و دیدگاههای نو و جدیدی در آنها ارائه شده است. مصنف می بایست بدان توجه می کرد و اگر آن آرا را نمی پذیرفت، لااقل به نقد آنها می پرداخت. مثلاً مجله رساله الاسلام مقالات متعددی در مباحث زنان دارد که در آن برخی دیدگاههای قابل تامل ارائه شده است؛ مانند: عضویت زن در مجلس شورا،^{۲۲} تعدد زوجات^{۲۳} و ...

۲۲- مجله رساله الاسلام، سال ۴، ش ۳، ص ۳۱۴.

۲۳- همان.

۲۴- در مثل می توان از این کتب نام برد: احکام العروة فی الفقه الاسلامی، ج ۲، در بحث نظر و لمس اللباس والزینة فی الشریعة الاسلامیة، تحریر المرأة فی عصر الرسالة. عبدالحلیم ابوشقه، ج ۵.

۲۵- تذکره الفقهاء، ج ۱، ص ۴۷.